

Прегледни рад

UDK 323.174+323.172:[342.24/.25

DOI 10.7251/SVR2021178P

ФАКТОРИ ЗА НАСТАНАК КОНФЛИКАТА НА НАЦИОНАЛНОЈ ОСНОВИ И СТРАТЕГИЈЕ ЗА ЊИХОВО РАЗРЕШАВАЊЕ

Спец. криминалист. Горан Поповић¹

Апстракт: Рад се бави конфликтима на националној основи, као најпознатијом и најспорнијом врстом сукоба. Питања нације, националне припадности и идентитета, као и националних конфликта, неисцрпна су тема социолога и политиколога. Стога, она су предмет многих расправа и тумачења. Циљ овог истраживања јесте управо да се донекле одговори на нека од тих питања, као и да се одреде фактори који утичу на настанак конфликта на националној основи. Литература која се бави овим феноменима сведочи о историјски дуготрајним покушајима њиховог формулисања. У овом раду аутор објашњава разлику између националне и етничке припадности и даје објективну слику фактора за настанак конфликта на националној основи, као и стратегије за њихово разрешавање. Поред системско-структурних узрока, важни фактори за настанак конфликта јесу политички, економско-социјални и културни. Када је реч о разрешавању ове врсте сукоба, у овој области важни су превентивно деловање и стратегија њиховог регулисања.

Кључне речи: *нација, национализам, национални идентитет, конфликти, фактори за настанак конфликта, стратегије за разрешавање конфликта.*

УВОД

Етничка разноликост на одређеном подручју позната је од давнина као узрок конфликта. Живот више различитих народа у истој заједници потенцијално је поприште побуна. Конфликт је једна врста кризе у друштву путем које се манифестују недостаци у решењу одређене друштвене заједнице. Стога, добрим тумачењем и проучавањем структуре конфликта можемо доћи до одговора на питања у ком правцу подстицати друштвени развој и активности, односно како планирати друштвену политику.

¹ popgoranpopovic@gmail.com

Крајем XX и почетком XXI века јавили су се нови изазови и нове претње безбедности. Када говоримо о сукобима као савременим претњама безбедности, поред честих међудржавних, тешко је занемарити и све чешће насилне унутардржавне (унутрашње) сукобе. Бројни аутори сматрају да су насилни унутардржавни сукоби обележили међународне односе крајем првог и почетком другог миленијума. Поменути сукоби јесу националног карактера, односно етничког, верског, идеолошког и другог карактера. Говорећи о њима, аутори често објашњавају носиоце и узроке сукоба, при чему не праве јасну разлику између њих. Међутим, при описивању основних карактеристика унутардржавних (унутрашњих) сукоба поједини аутори полазе од исправнијих аналитичких мерила, тврдећи да „етнички, верски, идеолошки и други сукоби, који се јављају унутар једне државе, нису међусобно искључиви и у пракси се, у великој мери, преплићу” (Милашиновић, 2003: 59).

Јасна је чињеница да су сукоби чиниоци модернизацијских промена, као што је случај с класним сукобима, под условом да се не претворе у деструктивну класну мржњу и рат. Такође, сукоби могу да буду и чиниоци ретроградних (назадних) историјских промена, што је случај с расним, верским и националним сукобима. Да ли ће промене бити модернизацијске, напредне, или ретроградне, назадне, зависи, пре свега, од услова и начина на који се они остварују, те од актера у сукобу, идеолошких, културних и других околности у којима се сами сукоби дешавају, као и од могућности компромиса између страна у једном конкретном историјском тренутку и једном конкретном друштву, односно у зависности од тога да ли омогућавају укупан напредак, демократију и даље еволуирање виталних социјалних потенцијала. Поред класних сукоба, национални сукоби спадају међу најзначајније. Према својој разорној снази и последицама, управо национални сукоби представљају најтеже облике сукоба чија је кулминација врло често у ратним конфронтацијама, масовним људским жртвама и злочину. озбиљних, патолошких националних сукоба нема без масовног, јаког и дуготрајног национализма. Он је њихова припрема и идеолошка подлога, а претворен у националшовинизам, он је њихова инспирација и оправдање злочинства као њиховог неизбежног резултата.

Приликом анализе друштвених сукоба намеће се закључак да што је друштво више раслојено на групе, услед различитог положаја и животних прилика, утолико је израженија његова конфликтност. Податак да су у историји постојала изолована и бесконфликтна

друштва с потпуном једнакошћу положаја његових чланова показао се као неутемељен. Упоредо с развојем друштва од једноставних и хомогених заједница ка сложеним и хетерогеним заједницама – ширило се и поље конфликта. Међутим, сукоби су само једна потенцијално доминантна димензија међуљудских односа.

ПОЈАМ НАЦИЈЕ

Нација² је народна заједница настала на неком (обично државном) подручју, најчешће на основу језичке и етничке сродности, културне, цивилизацијске, политичке, економске, често и религиозне повезаности и заједничких интереса. Реч је о историјској категорији насталој на одређеном степену друштвено-економског цивилизацијског развика друштва. Као највиши тип етничке заједнице, нација је истовремено територијална заједница, будући да егзистира на одређеном географском простору. Припадници једне нације међусобно су повезани заједничком културом, традицијом, језиком, историјом и симболичким везама митолошког карактера. Нација поседује јединствени економски простор, где се, путем заједничког националног тржишта, успостављају економски, трговински, комуникацијски и други односи. Она свој идентитет еманира путем државе, културе, религије и језика. Свака нација има заједничку жељу, а то је стварање заједничке државе. Циљ сваког националистичког покрета јесте управо национална држава. Од тог порива за стварањем заједничке територије потичу и разлози за све чешће сукобе који се често заврше ратом и великим губицима.

Различити аутори, социолози и психолози, различито дефинишу појам идентитета.³ Реч је о скупу обележја према којима се једна особа разликује од свих других. Појмови лични (индивидуални) идентитет и колективни (групни) идентитет данас су све чешће присутни. Колективни идентитет може бити национални, верски, политички, родни, културни, социјални, професионални.⁴ Идентитет

2 Lat. *natio* – рођење, род, према *nasci* родити се; народ, народна заједница настала на основу заједничког порекла, језика, историје и културе. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006, стр. 811.

3 *Identitas/idem* – истоветност, потпуна једнакост; подударење; *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, стр. 483.

4 Ерик Ериксон, америчко-дански психоаналитичар, који је појам идентитета увео у психологију личности сматра да се осећање личног идентитета заснива на два симултана запажања: непосредној перцепцији сопствене самоистоветности и временског континуитета; и симултаном опажању чињенице да и други препознају самоидентичност и континуитет дате особе. Дакле, сам лични (индивидуални) идентитет претпоставља однос појединца

представља поистовећивање појединца са одређеним друштвеним скупинама на основу прихватања погледа на свет, вредности или образаца понашања. Сваки човек истовремено је носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог рођења, при чему они не престају да се мењају и прожимају током читавог живота. Као што то чини појединац, исто тако мања или већа скупина људи, одређени покрет, нека друштвена група или заједница пролазе кроз процес идентификације с неком идејом, вредностима, ставовима или поступцима. Тако настаје процес стицања и очувања колективног идентитета.

Да бисмо говорили о самом феномену нације, неопходно је раздвојити два важна, а ипак различита појма и ентитета. Реч је о појму односно ентитету *етнички*, који стоји уз етничке скупине, етничке заједнице и етнички идентитет, као и појам односно ентитет *национални*, који настаје уз нацију, националну заједницу, национализам и национални идентитет. Стога, важно је уочити разлику између тих двају појмова и ентитета (етничког и националног), као и те две заједнице (етничке и националне) и двају колективитета и ентитета (етничког и националног). Етничка заједница⁵ јесте најшири појам, јер се етничко у историји конкретизује као род, као племе, као народ, као нација. Нација је завршни степен етничке еманципације. Макс Вебер сматра да је нација јединство етничког и културног. Дакле, крвна веза се поштује, али она није ништа битнија од културне. Према његовом мишљењу, што је народ више цивилизован, у нацији већу улогу има културно, а мању етничко.

Етничке групе, етничке заједнице (етније), као и етнички идентитети трајно су везани за историју човечанства: уз човека и односе међу људима.⁶ Њих имамо у савременом друштву, као и у свим историјским раздобљима. Готово немогуће је наћи неку државу

према другим индивидуама тј. однос према другима. Одатле лични идентитет чини мноштво припадности различитим друштвеним групама или мноштво поменутих колективних (групних) идентитета: национални, верски, политички, родни, културни, социјални, професионални итд.
⁵ Етник је реч грчког порекла која означава становника неког насељеног места или краја, земље. Придев етнички односи се на народ, народност. Подразумева нешто својствено народу и народности; *Речник српскога језика*, Нови Сад: Магица српска, 2007, стр. 362.

⁶ Етничка група (*engl. ethnic group*) чест је појам у друштвеним наукама а означава групу људи који деле заједнички идентитет на темељу исте културе, традиције, религије, историје, истог језика, етничког порекла и других особина. Етнија (франц. *ethnie*, итал. *etnia*, енгл. *ethnic group*): целовита етничка/људска заједница, утемељена на заједништву етноса, посебним вредностима и на историјском континуитету; етније имају посебну етничку свест (идентитет) и име под којим се препознају (етноним); у саставу већинске етније могу се налазити суб-етније и суб-етничке групе које деле темељне вредности етније унутар које се налазе.

или регију која је била, или која је сада, етнички чиста и хомогена – која поседује такозвано јединство крви и порекла. Притом, полазимо од тога да су првобитне прото-етније и етничке групе и етнички идентитети, према свом настанку, историјски раније појаве од нације и националних идентитета.

Као целовите националне заједнице и национални идентитети, нације јесу модерни феномени који се изграђују у епохи модерне и модерног друштва. Ранија употреба појма нације – у средњем веку и раном новом веку – све до XVIII века, означавала је мале локалне сврсисходне завичајне групе или подгрупе у оквиру већих скупина на неком простору. Тек у XX веку, током изградње модерног друштва према европском моделу модерности, феномени модерне нације, нације-државе, национализма и нових колективних националних идентитета постали су средишње историјске појаве у којима настају модерни процеси интеграције у областима књижевног језика, језика писмености и образовања, језичког идентитета, школства и образовања, високе културе, националног тржишта.

Национализам представља свест о националности, о припадности одређеној нацији; тежњу за националним напретком, за самосталним друштвеним развојем сопствене нације. Такође, под национализмом подразумевамо и политичко начело и праксу према којима се права, интереси, циљеви одређене нације подржавају, истичу и остварују на штету других нација. У *Великом речнику страних речи и израза*, термин национализам дефинисан је као култ сопствене нације на штету других, претерани патриотизам,⁷ шовинизам.⁸ Национализам, као један од најзначајнијих савремених феномена, представља вишезначан и сложен феномен. Национализам може уједно да представља и фактор стабилности, као и фактор револуције. Без тог феномена, националне заједнице свеле би се на ниво етничких група.

⁷ Патриотизам (*грч. patriotes* – земљак) љубав према отаџбини, према своме народу, родољубље. Патриотизам се испољава кроз националну свест и национално осећање и представља одбрану националне самосталности од спољашње угрожености. У вези са овим је и мржња према странцима која је највише била изражена у националсоцијализму и прогонима Јевреја, Срба, Рома и других заједница за време нацизма. Појам „национализам” и „геноцид” јесу појмови који су се поистовећивали са југоисточном Европом и Балканом.

⁸ Национал-шовинизам је ирационална, екстремна форма националне искључивости. Идејна основа шовинизма јесте расистичка концепција о „вишим” и „нижим” расама и супериорности једних народа над другим, или претендовање да једна нација има вишу историјску мисију, веће заслуге и права од других. Корене национал-шовинизма налазимо у ауторитарно-тоталитарном политичком поретку у ком су националистичка и деспотска власт, посредством пропаганде, сејали мржњу стварајући тиме масовне предрасуде и убеђења. Завршница национал-шовинистичке идеологије и политике јесте у масовном терору – како политичком, тако и интелектуалном и државном, као и у злочинству, геноциду и међунационалном рату.

Национализам је нужна историјска појава у процесу сазревања, односно довршења нације и националних држава. Истовремено, он је и производ регресивних процеса у класно-политичком, економском и духовном животу читавих друштава. Национализам зато примарно означава – политику и радикалну идеологију која истиче нацију као апстрактну категорију, а њене интересе ставља насупрот интересима других нација; и секундарно – доктрину која инсистира на националној искључивости и одвајању од других етничких заједница и група. С тим у вези, национализам је снажно средство мобилизације борбеног ентузијазма и готово увек се јавља у тесној вези с „милитаристичким духом” и одређеном социјално дарвинистичком филозофијом.

Према мишљењу Ернеста Гелнера (Ernest Gellner), национализам представља „политички став уније политике и нације”.⁹ Овај феномен постао је неизоставни део модерног друштва. Гелнер даје субјективистичко објашњење настанка нације као плода (инвенције) национализма. Насупрот томе, чешки историчар, политички теоретичар и професор на Карловом универзитету у Прагу – Мирослав Хрох, заступа једно традиционално, марксистички формулисано становиште према коме „модерна нација није продукт национализма, већ последица дуготрајних друштвених процеса трансформације феудалног у капиталистичко друштво” (Хрох, 1990: 112). Такође, он сматра да не можемо тумачити феномен национализма, без узимања у обзир реално постојеће велике друштвене групе – нације, која се јавља као резултат дугог процеса стварања нација који своју предисторију има у средњем веку. Савремени концепт нације ипак се везује за Француску револуцију, док неки теоретичари сматрају да су, у неком свом облику, националне заједнице старе колико и људска цивилизација.

У теорији постоји јасна разлика и подела национализма – као историјске и актуелне константе савременог друштва – на *конзервативни*, то јест *етнички* национализам и *грађански* национализам. *Етнички национализам* подразумева идеологију националности коју протагонисти дефинишу категоријама „гена, крви и тла”. Овај вид национализма усмерен је према националној

9 Ернест Андре Гелнер (1925–1995) био је британско-чешки филозоф и социолог антропологије. Он је један од најпознатијих теоретичара модернизма. Након смрти, *The Daily Telegraph* окарактерисао га је као једног од најенергичнијих интелектуалца света. *The Independent* га је сматрао главним представником критичког рационализма. Гелнер је 1983. године објавио *Нације и национализам*. Његово мишљење је да су у прошлости владари мање водили рачуна о хомогености културе својих грађана.

држави, при чему државу третира као свој производ, односно као оквир остварења својих националних тежњи, као свој циљ. С друге стране, етнички национализам у себи садржи све потенцијале за сукобљавање с постојећом државом, али и за унутрашње међуетничке конфликте. Његова тежња усмерена је на формирање одређеног типа ауторитарне државе, пре свега, националне државе, с доминантним критеријумима „вође, крви и тла”. *Грађански национализам* знатно се разликује од етничког, иако према спољашњим последицама имају доста заједничких елемената. То је национализам административног типа, који се, пре свега, одређује према критеријуму држављанства. Овај вид национализма полази од постојеће државе као интегративног фактора и одређује националност на бирократско-административни начин, као припадање држави. Лојалност држави и грађанском друштву чији је држава израз основна је максима грађанског национализма (Милашиновић, 2003: 325).

Моћ национализма може да буде с једне стране позитивна – конструктивна и уједињујућа и с друге стране негативна – деструктивна, разарајућа у зависности од тога с које стране се посматра, као и у зависности од интереса различитих етничких група. Често је циљ национализма, као политичког покрета, остваривање интереса једне нације на рачун друге. Према Брубејкеру (*Brubaker*) постоје две врсте национализма – добра (грађанска) и лоша (етничка) врста, као и два одговарајућа разумевања нације – као добре или грађанске, по којој се националност заснива на заједничком грађанству и као лоше, етничке, у којој се националност види као заснована на заједничком етницитету (Брубејкер, 1998: 302).

КОНФЛИКТИ НА НАЦИОНАЛНОЈ ОСНОВИ

Конфликт¹⁰ је сукоб супротстављених снага, тежњи, појава. Национални конфликти јесу најзначајнији друштвени конфликти у новијој историји било да је реч о међудржавним или унуташњим конфликтима. Реч је о сукобима између различитих нација и етничких група. Национални конфликти повезани су с национализмом као идеологијом, политиком и доктрином, а представљају један

10 Lat. *conflictus* – сукоб од *confligere* – сударити се; 1. оштро супротстављање, сукоб, расправа; 2. оружана борба, рат.

од најтежих облика конфронтације¹¹ и често прелазе у ратне конфронтације чија су последица масовне људске жртве и злочини.

Конфликти, као веома значајне константе друштвеног живота и једна од основних друштвених појава, предмет су теоријског промишљања и покушаја стварања одговарајућих модела, односно концепата. Реч је о сложеним теоријским концептима о којима су расправљали представници различитих школа мишљења и научних дисциплина, а који и дан-данас, у XXI веку, нису у потпуности довршени. Конфликти се појављују услед разлика у потребама, интересима и циљевима између појединаца и група и зато се срећу у свим друштвима и на свим степенима њиховог историјског развоја. Уколико је једно друштво више и оштрије подељено на различите друштвене групе, према битним елементима њиховог друштвеног положаја, утолико је већа његова потенцијална конфликтност. Исто тако, ако би постојало друштво у ком влада потпуна једнакост свих чланова, у њему не би било друштвених сукоба. Међутим, чак ни људске заједнице у праисторији – хорде – нису биле потпуно истоврсне и хомогене, јер је и тамо било неједнакости према полу и старости, а самим тим било је и основа за сукобе. Стога, може се закључити да је сукоб константа људских друштвених заједница, а стање бесконфликтности, утопијски идеал.

У почетку, друштвени сукоби су се теоретски третирали као нешто неприродно и непожељно, као што је био случај у раном функционализму. Касније, они се представљају као елемент саме суштине друштвеног живота који доприноси јединству друштва. Тако су друштвени сукоби за Маркса – унутрашња основа развоја друштва, док су за Огиста Конта – болест коју треба лечити. „Екстремне конфликтне теорије, као што су различите варијанте социјалдарвинизма, расизма и изопачене дијалектике, апсолутизују друштвене сукобе, сматрајући их материјализацијом животне ‚снаге‘ и воље за моћ, то јест средством ‚одабраних‘ за потчињавање и поробљавање других људи, али и целих народа” (Ђукић, 2018: 195).

Док су у појединим епохама у прошлости доминирали верски сукоби, прецизније речено – ратови вођени из верских разлога, односно ради истребљења неверника или ослобађања од туђе власти, до краја XVII века такве ратове постепено су заменили ратови вођени из националних, идеолошких државних разлога или ради националне безбедности. У сукобима новијег доба значајна је

¹¹ Lat. *confrontari* – супротставити се, суочити се.

улога религије, поготово када је реч о сукобима држава или група које се разликују према етничким или верским елементима, као и према цивилизацијској припадности и карактеристикама. Сукоби се јављају као последица различитих потреба и интереса. Те потребе могу бити економске, социопсихолошке, класне, расне, верске, националне или политичке. Они се одвијају путем низа међуљудских односа – интеракција, односа једнакости или неједнакости, сарадње и сукоба, мењајући друштвени и индивидуални живот појединаца, друштвених група и заједница.

Унутрашњи сукоби, верски, национални, идеолошки и други обележили су прелазак из XX у XXI век. Стога се данас, у XXI веку, конфликти озбиљно схватају као савремена претња безбедности неке земље. Национални сукоби могу настати између појединих нација као глобалних заједница у једној вишенационалној држави, те као сукоби између припадника већинских нација и националних мањина, као и између различитих националних мањина унутар саме државе. Аутори који дефинишу овај конфликт нагласак стављају на етнички карактер, а Стефан Вулф и Карл Кордел дају потпунију дефиницију етничког конфликта, сматрајући да је он облик групног конфликта у коме су циљеви бар једне стране у конфликту дефинисани искључиво у етничком смислу и где је главна линија конфронтације једна од етничких разлика. Ово схватање доводи до закључка да је једна страна у сукобу етничка група, док друга страна може да буде или етничка група или држава која је повезана с доминантном етничком групом.

Приликом дефинисања националног конфликта, поред ових услова, неки аутори истичу и циљеве које одређена национална група жели да оствари. Ту је најпре реч о различитим интересима, политичкој моћи односно располагању територијом, то јест суверенитетом над том територијом. Тако Јадранка Чачић-Кумпес и Јелена Златковић Винтер сматрају да се етнички конфликт појављује онда када две или више етничких група мобилишу своје чланове ради борбе за неки одређени интерес.

Према класификацији сукоба на основу интензитета коју су начинили Шведски међународни институт за истраживање мира и Одељење за истраживање мира и сукоба шведског универзитета, сукоби етничког карактера могу се четвороструко класификовати као *рат* – велики оружани конфликт с најмање 1000 смртних случајева; *средњи сукоб* – када се број смртних случајева креће између 25 и 1.000 у одређеној години, али прелази 1.000 током трајања сукоба; *сукоб*

ниског интензитета – насиље спорадично и мањег интензитета; *озбиљан спор* постоји када једна од страна распоређује војне трупе или на други начин демонстрира силу (Миленковић, 2016: 132).

Национализам, као најчешћа основа за настанак националног конфликта, често је оруђе у рукама политичких партија и других интересних група које смишљено користе ова дешавања да би оствариле корист у материјалној, идеолошкој, политичкој или некој другој сфери. Манипулација становништвом може ићи преко нарушавања односа у мултиетничкој заједници, јер се ови мотиви користе за распиривање националне и верске мржње.

Национални сукоби се различито и класификују у зависности од узрока њихове појаве – као што су класни, идеолошки и политички. Међутим, те врсте сукоба морамо разликовати од оних који проистичу из националног угњетавања. Позадина националних сукоба често је и тешка економска и друштвена криза, масовна беда, друштвена и државна дезинтеграција. У међунационалним сукобима карактеристично је то што циљ страна у сукобу није само приморавање поражене стране на прихватање неповољних услова мира или уништење противника – као што је случај у грађанском рату, него ту имамо и разарање и уништавање свих тековина духовне и материјалне културе једне етничке заједнице.¹² Стога, тврдње да су национални сукоби (посебно они који су посредовани екстремним национализмом, мржњом и шовинизмом), један од облика политичких конфликта јесу неутемељене. Национални сукоби представљају прекид и квалитативну негацију сваке политике – у погледу средства, етичких начела, као и у погледу последица. Уколико се национални сукоби трансформишу у међунационални рат, наступа ретрибализација¹³ политике, друштвеног живота, културе и колективне свести. То је моменат када уместо политичке разборитости и рационалности, наступа сила, организовано насиље и испољава се мржња према другој нацији и вери. Уочавамо да не постоји опште прихваћена дефиниција националног конфликта, а разлог је управо у томе што је веома сложена појава коју није лако

¹² Уништавање историјских споменика културе, културних, верских и сакралних објеката током трајања међунационалних сукоба на просторима друге Југославије често су примењивале све сукобљене етничке заједнице. Данас на Косову и Метохији националистичке албанске групе систематски уништавају културне и верске споменике српског народа.

¹³ Трибализам (лат. *tribus* – племе) у примитивним друштвима организација на нивоу племена; у савременом политичком систему, организација на начелу солидарности људи који потичу из истога краја, који заступају исто мишљење (племенско уређење).

дефинисати. Национални конфликти условљени су великим бројем разноврсних фактора.

УЗРОЦИ КОНФЛИКАТА НА НАЦИОНАЛНОЈ ОСНОВИ

Узроци друштвених сукоба јесу разноврсни, сложени и међусобно условљени. Они се налазе у класним, али и историјским, политичко-идеолошким, системско-структурним, социјално-психолошким и културним условима живота свих класа и слојева. Карактеристично у националним сукобима јесте то што они у крајњој основи проистичу из супротстављених класних односа, али их надилазе по интензитету и према последицама. Поред тога, национални сукоби веома брзо се одвајају од своје класне основе, почињу се саморепродуковати према сопственим законитостима и често се тотализују, постајући тако тотални друштвени сукоби. Међутим, „уколико се национални сукоби јављају у околностима материјалне оскудице и беде доминантног дела једног друштва, који је у тим условима пријемчив на манипулацију, национализам и верску мржњу, процес њиховог осамостаљивања и тотализације, резултира деструктивним облицима (злочином и убијањем) и разорним последицама (етноцид), који надилазе све остале облике социјалних конфликта у једном друштву” (Милашиновић, 2003: 327).

О узроцима друштвених конфликта налазимо писане трагове и размишљања током читаве историје писане цивилизације. О најдубљим узроцима сучељавања још у античко време писао је Тукидид (460–395. п.н.е.) у својој *Историји*, наводећи три основна узрока сукоба који је антички свет довео до његовог највећег и најдужег рата. Тако су у раној фази Пелопонеског рата, према Тукидиду, атински посланици, у говору коринћанима своју ратну политику оправдавали тиме што су били присиљени проширити своја подручја на оно што она то по нарави саме ствари јесу; на првом месту због страха, а затим због части и напокон – ради зараде. Када је реч о уроцима сукоба, мишљење је мало измењено и много векова касније. Тако Т. Хобс полази од тезе да је природа све људе створила једнакима, али да постоји могућност да та једнакост прерасте у сукоб ако два човека желе исту ствар. Уколико примети да постоји непосредна опасност да изгуби стечено, човек се удружује с другима да би створио моћ и силу којом ће се бранити, јер стално зазира од других. Како би се обезбедио од тог „зазирања од других”

човек нема никакав други тако разуман начин као – да он први удари. Узроци друштвених сукоба леже и у томе што је у друштву увек мање средстава него што је потребно појединцима, одређеним социјалним групама и друштву у целини. Међутим, „у основи сваког сукоба друштвених група јесте неслагање између постигнутог нивоа добијања материјалних, културних и духовних ресурса, и чврстог убеђења да приступ ка њима неправично ограничава супротна страна” (Милашиновић, 2003: 116).

Друштвени конфликти могу бити узроковани и подстицани различитим факторима, као што су систем вредности и принципи који нису прихватљиви за све. То могу бити недостаци ресурса, нетачне информације, дезинформације, противречне информације, неостварени интереси, конкуренција између страна која прераста у непријатељство, као и сукоби на личном нивоу. Такође, када је реч о сукобима између организација и нација, фактори који утичу на њихов настанак јесу закон, правила, политика, култура, обичаји, стереотипи, застарела општеприхваћена пракса, навике, егоизам, незадовољено самољубље и други. Важно је нагласити то да је све ове узроке битно историјски и друштвено поставити, јер се они, у зависности од врсте сукоба и конкретних историјских околности, могу појавити у виду услова, фактора или узрока социјалних конфликта. „У савременој конфликтологији заступљена су два концепта који – с различитих становишта – тумаче узроке људског деловања и сукобљавања. Први је концепт интереса, а други концепт вредности. Подела конфликтологије на присталице концепта интереса и концепта вредности (свести) изражава и поделу на материјализам и идеализам, која је још увек присутна” (Ђукић, 2018: 194).

Битни узроци (посредно и непосредно) унутрашњих друштвених конфликта јесу и различити интереси и циљеви центара моћи (држава и савеза – на пример: војних, привредних и верских), који се налазе ван конкретног друштва у ком се одвијају конфликти различите врсте и интензитета. Стога, приликом анализе мноштва сложених и међуусловљених узрока ширих друштвених сукоба (етничких, верских, ратних) морамо поћи, пре свега, од историјских, политичких, структурално-друштвених, верских, етничких и идеолошких услова и фактора који нека места, ситуације или групе чине више склоним конфликтима него друге. С тим у вези, осим опште поделе на унутрашње и спољашње узроке друштвених сукоба, могу се издвојити и *четири скупа фактора* који – на посредан начин – битно доприносе настанку унутардруштвених конфликта. То

су у првом реду: *структурни, политички, економско-социјални и културни фактори*.

Структурни фактори односе се на прилике и стабилност саме државе. У држави која је обезбедила стабилност уређења и економску сигурност својих грађана, смањена је и могућност за појаву конфликта, јер када су грађани задовољни животним стандардом и приликама у друштву, нема разлога за побуну, па и ако дође до спорадичне појаве конфликта неће се ширити, јер их неће прихватити шире окружење већ ће остати на појединачној појави. Три фактора у сваком друштву битно одређују и утичу на појаву друштвених сукоба. То су: недовољна стабилност саме државне структуре; изразите социјалне неједнакости и поларизације; унутрашње друштвене противречности; сложеност етничких односа. Недовољна стабилност државних структура проистиче из недостатка политичког легитимитета или легитимације како на унутрашњем тако и међународном плану.¹⁴ Фактори друштвене структуре који посредно или директно изазивају или подстичу конфликте између социјалних група бројни су и међусобно су условљени. У структурне факторе спада и постојање унутрашњих несугласица у држави, где је нејасно у којој мери је држава аутономна у одлукама, а колико тога диктирају утицајније државе или заједнице (нпр. НАТО, Европска унија), тако да се не може говорити о апсолутном суверенитету једне земље или ако се налази у транзитном периоду, као што Србија после низа ратних сукоба сада учествује у процесу придруживања Европској унији, што подразумева једно нестабилно и утицајима подложно подручје, где се формирају и доносе нови прописи, које често грађани не прихватају у потпуности. У таквим условима ствара се плодно тло за појаву различитих сукоба, па међу њима и етничких, јер је подручје нестабилно и пуно противречности. Сложеношћу етничких односа бави се и савремена конфликтологија, која овај фактор означава као један од најзначајнијих посредних чинилаца криза (очигледан пример је СФРЈ и СРЈ). Потпуно је јасно да су мултиетничке државе подложније појави сукоба, с обзиром на њихову хетерогену структуру, за разлику од етнички хомогених држава. Такође, треба имати у виду и карактер одређене етничке групе, будући да сваки народ има одређене одлике и ставове, као и начине њиховог испољавања. То је све условљено његовом

¹⁴ Макс Вебер у раду *Привреда и друштво* напомиње да је питање легитимности власти у најтежњој вези с питањем о стабилности или трајности неког политичког поретка, државе пре свега.

традицијом, историјом, културном прошлошћу и другим чиниоцима. Стога, имамо народе који су – према својим основним карактерним цртама – мирољубиви, док су други – агресивнији и склонији конфликту. Тако се рецимо често говори о српском инату, што није без основа јер се показало да овакав став и доживљај ситуације утиче на облике понашања и одређује врсту деловања. Кажу да се српски инат огледа и у томе што су Срби задржали ћирилицу, поред латиничког писма који користе. Етнички хетерогена друштва имају знатно више проблема у односу на хомогене заједнице, међу којима су међуетничка тензија, жеље за одвајањем и аутономијом, односно сецесионистички захтеви. Ти фактори свакако да увећавају могућност за појаву еничког конфликта, што даље угрожава стабилност државе у целини. Стога, важно је уочити и разрешити ове врсте сукоба на време, како њихова ескалација не би довела до ширих последица, односно до угрожавања стабилности читаве државе и оружаних сукоба.

Политички фактори могу бити веома значајни за појаву сукоба и конфликта, а нарочито за њихово ширење. Поједине политичке партије и струје могу користити и усмеравати потенцијалне конфликте у друштву како би оствариле одређене интересе. Стварајући атмосферу несигурности и сукоба у одређеном окружењу лакше се намећу одређене идеолошке поставке и боље се утиче на свест грађана. С тим у вези, нарочито је опасна манипулација радикалним националним идеологијама. Њихово подстрекавање, како је и историја показала, најчешће води сукобима, који ако се измакну контроли могу довести до рата. Зато политички фактори морају бити строго посматрани и тумачени, како би се избегла манипулација грађанима и спречиле озбиљније последице. Осим политичког система, веома значајан чинилац друштвених сукоба у етнички сложеним државама јесте природа преовлађујуће националне идеологије. То подразумева у којој мери и на који начин већински народ испољава свој национални идентитет, колико је у томе радикалан, односно колико истиче своја верска и национална обележја. Грађански концепт подразумева једно расположење у народу које подржава једнакост, космополитски став, заговара заједништво, отвореност према другим народима, културама и подстиче атмосферу сарадње и размене искустава. То је идеја према којој хумани и просвећени људи успостављају односе без обзира на државне, верске и националне границе. Међутим, код народа који су имали бурну историјску прошлост и суочавали се с

бројним страдањима и променама, могуће је да потраје док стигну до ове фазе, већ да се дуго задрже у фази у којој се истичу сопствена национална обележја и по сваку цену чува свој идентитет иако нема разлога за страх. У таквим условима, припадници других етничких група не могу се осећати сасвим интегрисаним у заједницу, већ осећају да нису једнаки, делимично потцењени, што ствара подлогу за иницирање и распиривање сукоба.

Економски фактори такође знатно утичу на појаву конфликта, јер условљавају стабилност целокупне заједнице. У економски јачим државама, ређа је појава сукоба. Чињеница је да у условима лошег животног стандарда, недостатка посла и немогућности да се остваре одређене основне потребе, с временом, ствара се атмосфера немира и несигурности у којој веома лако ескалирају сукоби и незадовољство сваке врсте, па и на националној основи. Економски фактори, посебно у друштвима склоним честим реформама политичко-економских система, битно доприносе настанку различитих међугрупних и унутаргрупних конфликта. С тим у вези, економски фактори који су најчешће узроци унутрашњих друштвених сукоба јесу: економске депресије и кризе; дискриминаторски економски системи; различити покушаји економског развоја и модернизације. Незапосленост, инфлација, сиромаштво, односно социо-економска криза и конкуренција у вези с контролом, то јест власништвом над производним и материјалним ресурсима – доприносе појави различитих друштвених фрустрација и тензија, чиме се стварају погодни услови за настанак најразноврснијих друштвених конфликта. Економске реформе често проузрокују незадовољство и социјалне тензије, нарочито уколико су економски шокови велики, а државне субвенције за робу, услуге и социјално осигурање смањени. Тада се стварају све друштвене претпоставке за појаву конфликта између сиромашних и богатих, који садрже све елементе класичних класних конфликта. Стога, успоравање привредног раста, стагнација, економске кризе и привредни слом, друштвено су дубоко дестабилишући и конфликтни фактори. Међутим, не значи ни то да уколико је виши ниво материјалног развоја да ће ишчезнути тежња за националним идентитетом. Такође, није правило ни то да је стопа привредног раста показатељ раста националне и опште слободе. Осим тога, национална осећања нису вештачка осећања, иако се њима често може манипулисати. Зато нација, иако унутар себе представља издиференцирану и конфликтну заједницу у којој се сукобљавају класе, слојеви, владајући и подвлаштени,

моћни и немоћни, представља и заједницу засновану на свести о националној припадности и националним циљевима и заједничком животу. Међутим, треба напоменути и то да национално питање, национална слобода и национални сукоби, и поред њихове историјске и структурно-друштвене укорењености, представљају врсту веома важне стратегијско-политичке робе која се користи у борбама за доминацију и прерасподелу моћи. Дискриминаторски економски системи – без обзира на то да ли врше дискриминацију на регионалној, класној или етничкој основи – могу да покрену интензивну друштвену фрустрацију, напетост и незадовољство. Економски развој и модернизација, као и економска криза, свакако представљају значајан фактор нестабилности, антагонизама и унутрашњих сукоба.

Култура и идеологија веома су погодне за различите борбе и непријатељства. Теорије које се баве конфликтима издвајају два фактора која умногоме утичу на појаву друштвених сукоба унутар једне државе. Први фактор јесте културна дискриминација над мањинским групама, под којом се подразумевају неједнаке могућности на остваривање права на образовање на свом језику, запошљавање, употребу свог језика и писма, исповедање вере, уз друга правна и политичка ограничења, која се могу тицати организовања, удруживања, учешћа у власти.¹⁵ Други фактор је у вези са историјском прошлешћу група које живе на истом подручју и начином на који доживљавају себе и друге.¹⁶ Историјски посматрано, јасно је зашто између одређених народа постоји извештан антагонизам, који се понекад деценијама не може превазићи, будуће да су раније настајали сукоби с великим последицама (као што су људске жртве, ратови, разарања и ропство). У случају када припадници народа који су били у оваквом односу живе на истом

15 Члан 6. Статута Аутономне покрајине Војводине прописује права националних мањина на територији ове покрајине. Према овом члану, АП Војводина, у оквиру својих надлежности, подстиче и помаже очување и развијање вишејезичности и културне баштине националних мањина – националних заједница које у њој живе и посебним мерама и активностима помаже међусобно упознавање и уважавање језика, култура и вероисповести у АП Војводини.

16 Члан 21. Устава Републике Србије говори о забрани дискриминације и о томе да су пред Уставом и законом сви једнаки. Овим чланом прописано је да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације, као и то да је забрањена свака врста дискриминација, непосредна или посредна, према било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Дискриминацијом се сматрају посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.

подручју, могу се јавити противречности засноване на колективним уверењима и убеђењима, која су изазвана трауматичним искуствима из прошлости, укоренењем у националној свести. Врло често у оваквим условима могу се развити националне мржње, које ће надаље утицати на суживот више народа на једном подручју. Овакво стање могу искористити верске и политичке вође како би спровеле своје идеје, манипулишући становништвом. Такође, у оваквим срединама масовни медији могу имати важну улогу – позитивну једнако као и негативну улогу. С једне стране, својим писањем и извештавањем они могу подстрекивати сукобе, а с друге стране – могу подстицати добре примере сарадње и разумевања.

СТРАТЕГИЈА И МОГУЋНОСТИ РАЗРЕШАВАЊА НАЦИОНАЛНИХ КОНФЛИКАТА

Друштвени сукоби обично не настају нагло, већ се незадовољство с годинама нагомилава. Уколико сукоби избију изненада, углавном је постојала историја проблема, те се услед повода – који може бити наизглед неповезан са сукобом – развио конфликт. Стратегија¹⁷ подразумева начин на који се један конфликт води, односно начин на који се настоји остварити одређени циљ, будући да се подразумева да је конфликт покренут како би се постигли одређени жељени интереси, а настао је из неког незадовољства постојећим стањем. Ретки су друштвени конфликти који почивају искључиво на једној стратегији, обично је реч о комбинацији више стратегија.

У теорији се најчешће говори о стратегијама конфликтног понашања. Ту спадају супарничка стратегија – наметање другој страни повољног решења за себе; кооперативна стратегија – тражење решења које би било прихватљиво за обе стране; стратегија попуштања – умањење својих тежњи, након чега окончање конфликта постаје мање пријатно него што је предвиђано; стратегија избегавања или излазака из конфликтне ситуације – физички или психолошки; стратегија неактивности – стање конфликта без било каквих покушаја да се тај конфликт разреши.

Решавање социјалних конфликта, нарочито етнонационалних, предмет је решавања тек од педесетих година прошлог века, након трагичних искустава у Првом светском рату и Другом светском

¹⁷ Грч. *strategos* – војни заповедник; наука о вештини ратовања која истражује узајамне везе политичких, економских и ратних елемената припремања и вођења рата; одговарајућа примењена ратна тактика врховне команде. *Велики речник*, стр. 1178.

рату. О начинима регулисања и разрешавања унутардржавних и националних конфликта, постоје различити концепти и мишљења. Поред споразума и договора, као савремени концепт разрешавања друштвених конфликта посебно се издваја *медијација или посредовање*. Појам медијације уведен је у стручну литературу седамдесетих година XX века и значи посредовање треће, неутралне стране у конфликтима с циљем да се постигне заједничко решење које би прихватиле све стране у конфликту. Поступци медијације подразумевају проналажње решења које је прихватљиво за све стране у конфликту. Полазно становиште јесте да ће конфликти бити решени лакше и уз мање одрицања ако се у први план ставе интереси сукобљених страна, а не питање моћи или права. Такав приступ развијен је на Универзитету Харвард и познат је као *харвардски модел*. Према том концепту, постоје три основна пута за решавање сукоба: изједначавање интереса, одређивање правних позиција и одређивање позиција моћи. Применом правила медијације, сматра се да се конфликт решава много ефективније уколико интереси, а не одређивање правне позиције и позиције моћи, стоје у првом плану. Да би се дефинисале правне границе унутар којих је могуће решавање конфликта, неопходан је процес одређивања правне моћи. Неизвесност у погледу правне позиције понекад може отежати преговоре једнако као и неизвесност по питању позиција моћи. Тако, уколико нека од страна жели демонстрирати да се однос моћи променио у њену корист, она ће сматрати да само борбом може доћи до јасног решења. Отуда је боље решавати конфликте усклађивањем интереса, него одређивањем правних позиција и позиција моћи, али само правна одлука може пресудити у питању од јавног интереса јер је она обавезујућа.

Превенција националних конфликта посебан је изазов за владајуће структуре. Примењене методе разрешавања сукоба говоре о степену демократичности и развијености конкретног друштва. Приступ разрешавању конфликта унутар једног друштва одређен је, пре свега, типом конфликта. Дакле, зависи и од тога да ли је у питању класни, расни, етнички или професионални конфликт. Такође, разрешавање сукоба условљено је и постојањем институционалних могућности за изражавање различитих, супротних и супротстављених интереса носилаца конфликта. Када је реч о етнички и професионално сложеним друштвима, приступ превенцији и разрешавању конфликта свакако је знатно комплекснији и неизвеснији. О сложености спречавања и сузбијања

конфликата који су подстакнути етничким разликама и разлозима најбоље говоре искуства регионалних конфликта на просторима југоисточне Европе и западног Балкана током деведесетих година прошлога века. Регионални конфликти који су настали у југоисточној Европи након хладног рата последица су слома регулативних механизма и појаве екстремног етничког национализма који је у периоду репресивне реал-социјалистичке владавине успешно сузбијан. Према правилу, када се слома регулативни механизми, етничке и конфесионалне заједнице се дистанцирају и држава их различито третира у смислу веће или мање дискриминације. Неке од основних карактеристика регионалних конфликта насталих након хладног рата јесу: интезиван локални анимозитет и ирационална мржња између страна у сукобу; учесници у регионалном конфликту обично имају сличне ресурсе на располагању; ниво свести о неопходности мирног решења је редукован услед убеђења код свих учесника конфликта да је потребно „још само мало” напора да би се постигао критични напредак који би одредио домен самих преговора о мирном решењу; дипломатска вештина учесника у регионалним сукобима, пошто је углавном реч о неразвијеним земљама, доста је ниска, што утиче и на ефективност преговора које они воде (Нешковић, 2012: 88).

Према правилу, национални конфликти најлакше су проузроковани између претполитичких и трибалистичких друштава или у друштвима која нису дозрела до нивоа модерне парламентарне демократије. Учешће међународне заједнице у решавању конфликта овог типа врло је сложено као задатак. И дан-данас већина међународних организација нису најбоље припремљене и прилагођене за учешће у медијацији регионалних националних сукоба. Најподесније за процесе разрешавања конфликта јесу међународне коалиције које имају висок степен кредибилитета код локалног становништва, и које имају реалне међународноправне и војне механизме којима могу наметнути своју вољу у ситуацијама у којима влада насиље и хаос. Када је реч о спречавању и разрешавању унутрашњих конфликта, највећа неслагања и недоречености јављају се у погледу употребе силе у тим процесима. Легитимна илегална сила, коју примењује држава, неопходна је и нужна у неким унутардржавним сукобима који прете могућношћу да се претворе у опште насиље и крвопролиће. Посредна или непосредна употреба силе у окончању неких сукоба које примењују велике и моћне државе, свој смисао често има не

у стварној жељи за решавањем проблема, већ у сфери интереса и успостављању односа доминације и моћи.

Цивилизовано, ненасилно разрешавање конфликта могуће је уколико се супротстављене стране споразумеју у вези са одређеним правилима и уколико их се придржавају. То се најчешће завршава каналисањем конфликта и спречавањем његовог интензитета и ескалације. Цивилизовање конфликта доприноси превазилажењу колективног насиља. У питању је значајно постигнуће модерне историје које је имало своју дугу еволуцију. То је резултат дугорочних промена политичке структуре. У току тог процеса, веома су значајна културна кретања која позивају на делегитимизацију насиља или макар ограничавају број случајева у којима се насиље посматра као оправдано средство.

ЗАКЉУЧАК

На основу свега наведеног, можемо закључити да конфликти на националној основи могу настати између појединих нација као глобалних заједница у једној вишенационалној држави, затим као конфликти између припадника већинских нација и националних мањина, или, између различитих националних мањина унутар исте државе. Они су најзначајнији вид ширих етничких конфликта, будући да – осим националних сукоба – обухватају и сукобе између етничких група и појединих нација, односно њихових делова, затим између националних мањина и појединих етничких група, као и сукобе између самих тих група. Циљ овог чланка јесте управо да укаже на опасност од свих ових видова сукоба. Етнички и национални спорови прерастају у рат онда када једна страна или обе стране у сукобу добију међународну подршку, односно када велике силе етничкој мањини дају државно-националну самосталност и легитимитет.

Национални конфликти, заједно с верским конфликтима, могу да проистекну и из других социјалних конфликта. Ипак, реч је о посебним друштвеним сукобима који, с временом, уколико се заоштравају, знатно утичу на остале конфликте унутар једног друштва. Национални сукоби и националистичка острашћеност често су последица осећања несигурности услед социоекономске угрожености, сиромаштва и политичке неизвесности, те се ослонац тражи у наиндивидуалном ентитету као што је нација. Уопштено, национализам је нужна историјска појава у процесу сазревања

нације, али уколико пређе границу националне еманципације – тада представља процес слабљења у политичком, економском и духовном животу друштва. Тада он постаје негативни идентитет нације.

Неки од фактора који утичу на настанак конфликта на националној основи јесу *структурни фактори* – недовољна стабилност саме државне структуре; изразите социјалне неједнакости и поларизације; унутрашње друштвене противречности; сложеност етничких односа. Други битни фактори јесу *политички фактори*. Светска конфликтологија у сагледавању узрока друштвених сукоба посебну пажњу посвећује управо политичким факторима, а у првом реду недемократским политичким системима, искључујућим националним идеологијама и међугрупној политици и политичким елитама. *Економски фактори* који подразумевају економске депресије и кризе, дискриминаторске економске системе и различите покушаје економског развоја и модернизације, веома су утицајни за настанак конфликта на националној основи. На крају, *култура* је последњи и веома важан фактор. Она је – не само погодан оквир за развој и сарадњу него и за позадину и плодно тло за различите борбе и непријатељства.

Решавање конфликта подразумева у првом реду постизање сагласности и договора између учесника сукоба у вези са спорним питањима. Када се узму у обзир мотиви на којима настају национални сукоби, јасно је да у овом погледу морају бити предузете опсежне стратегијске мере како би се осигурао хармоничан живот у заједници, заснован на сарадњи и разумевању.

FACTORS FOR THE OUTBREAK OF NATIONALITY-BASED CONFLICTS AND STRATEGIES FOR THEIR RESOLUTION

Goran Popović, Specialist in Criminology

Abstract: Conflicts on a national basis are the best known and most controversial type of conflict. Issues of nation, national affiliation and identity, as well as national conflicts are an inexhaustible topic for sociologists and political scientists. Therefore, these issues and processes are the subject of many discussions and interpretations. The aim of this research is to answer some of these questions to some extent, as well as to determine the factors that influence the emergence of conflicts on a national basis. The literature on nations and nationalism testifies to historically long-lasting attempts to formulate the mentioned phenomena. In this paper, the author explains the difference between national and ethnic affiliation and gives an objective picture of the factors for the emergence of conflicts on a national basis, as well as strategies for resolving them.

In addition to systemic-structural causes, important factors for the emergence of conflict are political, economic, social and cultural. In this area, preventive action and conflict resolution strategies are important.

Key words: *nation, nationalism, national identity, conflicts, factors for conflict outbreak, strategies for conflict resolution.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Бајагић, М., Милашиновић, С. (2006). *Верски сукоби као савремена претња безбедности*. Безбедност, 11(3): 81–100.
2. Брубакер, Р. (1998), „Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”, in: John Hall (Ed.), *The State of the Nation*. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism, Cambridge, UK, 1998. pp. 272–306
3. Велики речник страних речи и израза (2006). Нови Сад: Прометеј.
4. Видојевић З. (1993): *Друштвени сукоби од класних до ратних*. Београд: Институт за новинарство.
5. Вујакија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
6. Гађиновић, Р. (2015). *Друштвено-политички карактер унутрашњих сукоба*. Политичка ревија, 1 (43): 85–101.
7. Гелнер, Е. (1997). *Нације и национализам*. Нови Сад: Матица српска.
8. Ђукић, С. (2018). *Узроци друштвених конфликта и управљање конфликтима у условима кризе*. Војно дело, 3: 193–207.
9. Милашиновић, С. (2003). *Друштвени сукоби у земљама централне и југоисточне Европе*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.
10. Милашиновић, С, Кешетовић, Ж. (2009). *Кризни менаџмент*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
11. Милашиновић, С., Милашиновић, Р. (2012): *Теорија конфликта*. Београд: Факултет безбедности.
12. Миленковић, М. (2016). *Проблеми дефинисања етничког конфликта*. Војно дело, 5: 124–137.
13. Нешковић, С. (2012). *Етнонационални конфликти у међународној заједници – превенција и стратегија разрешавања*. Бања Лука: Конфликти – Зборник радова.
14. Речник српскога језика (2007). Нови Сад: Матица српска.
15. Смит, Е. (1998), *Национални идентитет*. Београд: Издавачка кућа XX век.
16. Суботић, М. (2006). *Мале нације: Хрохова типологија националних покрета*. Филозофија и друштво, бр. 2: 201–231.
17. Трамошљанин, Б. (2011). *Узроци националних сукоба у другој Југославији*. Бања Лука: Европски дефендологија центар.

18. Хрок, Мирослав. (1990), „How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism?”, *East European Politics and Society*, Vol. 4, No. 1 (Winter), University of California Press, pp. 101–115.
19. <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>
20. <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut>